

1/2010. (VI. 28.) PK vélemény

Az érvénytelenség jogkövetkezményeiről*

A Polgári Törvénykönyv szerződés érvénytelenségére vonatkozó szabályainak több évtizedes alkalmazása során a polgári perekben - a lefolytatott országos vizsgálat tapasztalatai szerint is - számos jogalkalmazási nehézséget jelentő kérdés merült fel, amelyek megoldása elősegítheti a bíróságok egységes jogalkalmazását.

E kérdések egyik jól körülhatárolható csoportja az érvénytelenség jogkövetkezményeinek a rendezésével kapcsolatos. Ezért a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiuma a gyakorlati tapasztalatok alapján az egységes jogértelmezés és jogalkalmazás érdekében a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 1997. évi LXVI. törvény (a továbbiakban: Bsz.) 33. §-ának (1) bekezdése alapján az érvénytelenség jogkövetkezményeiről a következő

véleményt

nyilvánítja.

- 1. A Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiuma a PK 32. állásfoglalását meghaladottnak tekinti.**
- 2. Az érvénytelenség általános jogkövetkezménye az, hogy az ilyen ügyletre nem lehet jogot alapítani, vagyis a felek által célzott joghatások nem érhetők el. Ez az a jogkövetkezmény, amelyet semmisség esetén a bíróságnak hivatalból kell alkalmaznia, illetve amelyre - ha törvény kivételt nem tesz - bárki határidő nélkül hivatkozhat. Megtámadhatóság esetén azonban ez az általános jogkövetkezmény is csak akkor alkalmazható, ha az arra jogosult a szerződést eredményesen megtámadta.**

Az érvénytelenség további jogkövetkezményeit (1959. évi IV. törvény 237. §) - mind semmisség, mind megtámadhatóság esetén - a bíróság csak a fél erre irányuló kérelme alapján, az elévülés illetve elbirtoklás korlátai között alkalmazza.
- 3. Az eredeti állapot helyreállítása csak természetben történhet. Nem minősül az eredeti állapot helyreállításának az, ha valamelyik fél a kapott dologszolgáltatást csak annak pénzbeli egyenértéke megfizetésével tudná visszaszolgáltatni.**
- 4. Az érvénytelen szerződés alapján kölcsönösen teljesített szolgáltatások visszatérítése is csak kölcsönösen és egyidejűleg történhet. Csak az a fél követelheti eredményesen a neki visszajáró szolgáltatást, aki egyben vállalja, hogy maga is visszatéríti a számára teljesített szolgáltatást és erre képes is.**
- 5. Ha az érvénytelenség oka kiküszöbölhető vagy utóbb megszűnt a bíróság az érvénytelen szerződést a megkötésének időpontjára visszamenő hatállyal érvényessé nyilváníthatja. A szerződés érvényessé nyilvánítása egyenrangú lehetőség az eredeti állapot helyreállításával. Ha mindkettő alkalmazható lenne, akkor a bíróság mérlegelési jogkörébe tartozik annak eldöntése, hogy az érvénytelenség melyik jogkövetkezményét alkalmazza.**
- 6. Ha a szerződéskötés előtt fennállt helyzet visszaállítása - akár eredeti, akár utólagos irreverzibilitás folytán - nem lehetséges vagy nem célszerű és a szerződés érvényessé sem nyilvánítható, a bíróság a szerződést a határozathozatalig terjedő időre hatályossá nyilvánítja és rendelkezik az esetleg ellenszolgáltatás nélkül maradt szolgáltatás ellenértékének pénzbeli megtérítéséről.**
- 7. A bíróság a fél által kért jogkövetkezmény helyett az érvénytelenség más**

jogkövetkezményét is alkalmazhatja, nem alkalmazhat azonban olyan megoldást, amely ellen valamennyi fél tiltakozik.

8. Az érvénytelenség jogkövetkezményei levonásánál a bíróságnak gondoskodnia kell az eredetileg egyenértékű szolgáltatások értékegyensúlyának a fenntartásáról, meg kell akadályoznia bármelyik fél jogalap nélküli gazdagodását.

9. A kamat illetve a használati díj az eredeti állapot helyreállítása körén kívül eső olyan járulékos igények, amelyek a visszatérítendő pénz-, illetve dologszolgáltatás adott időtartamon keresztül történt birtoklásán és használatán, mint többlettényállási elemen alapulnak.

10. Az egymás egyenértékű szolgáltatásait kölcsönösen használó felek egyike sem kötelezhető a másik javára használati, díj illetve kamat megfizetésére, amíg a szerződés érvénytelenségét a bíróság ítélettel meg nem állapítja.

A másik fél szolgáltatását egyoldalúan használó fél - ilyen kérelemre - kamat, illetve használati díj megfizetésére köteles.

1. A Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiuma a Ptk. hatályba lépése után rövid időn belül megalkotta az érvénytelen szerződés esetében a szerződéskötés előtt fennállott helyzet visszaállításával kapcsolatos PK 836. állásfoglalását (BH 1963.1.) amely lényegtelen szövegezésbeli változtatásokkal átszámozás folytán PK 32. szám alatt jelenleg is hatályos.

A Bsz. a kollégiumi állásfoglalás (valamint az irányelv és elvi döntés) intézményét a jövőre nézve kiiktatta az ítélkezési gyakorlat egységét biztosító eszközök köréből és úgy rendelkezett, hogy a még hatályban levő ilyen eszközök az eltérő iránymutatást tartalmazó jogegységi határozat meghozataláig alkalmazhatók (Bsz. 105. §). A Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiumának jogértelmezése [2/2006. (V. 22.) PK vélemény az ítélkezés elvi irányítása korábbi eszközeinek felülvizsgálatáról] szerint azonban az elvi irányítás korábbi eszközeinek a felülvizsgálatához csak akkor van szükség jogegységi határozat meghozatalára, ha a Legfelsőbb Bíróság változatlan jogszabályi helyzet mellett kíván a korábitól eltérő iránymutatást adni. Ha azonban az új iránymutatás szükségessége az időközben bekövetkezett jogszabályi valamint társadalmi-gazdasági változások hatása következtében merül fel, nincs akadálya annak, hogy kollégiumi véleménnyel történjen meg a korábbi kollégiumi állásfoglalás meghaladottá nyilvánítása. [Így került sor a PK 10. állásfoglalásnak az 1/2008. (V. 19.) PK véleménnyel történt meghaladottá nyilvánítására is.]

A Ptk. 1. § (2) bekezdése értelmében a törvény rendelkezéseit a Magyar Köztársaság gazdasági és társadalmi rendjével összhangban kell értelmezni. A PK 32. állásfoglalás meghozatala óta eltelt közel fél évszázad alatt igen nagymértékben megváltozott az ország gazdasági és társadalmi rendje, jelentősen megváltoztak az életviszonyok, valamint az egész jogi környezet. Ennek következtében az állásfoglalás szemlélete, iránymutatásainak jó része már meghaladott, a továbbiakban már nem alkalmazható a Ptk. vonatkozó rendelkezéseinek értelmezésénél. Így meghaladottnak tekinthető az állásfoglalásnak az eredeti állapot helyreállítását az érvénytelenség alapvető jogkövetkezményének tekintő, statikus (az értékviszonyok, a körülmények változását figyelmen kívül hagyó) szemlélete. Nem tarthatóak fenn az állásfoglalásnak az eredeti állapot értékben történő helyreállítására vonatkozó, a kamat és a használati díj elszámolásával kapcsolatos vagy az ügyletkötő felek jó- vagy rosszhiszemősége jelentőségét kategorikusan tagadó iránymutatásai sem. Mindezekre figyelemmel a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiuma a PK 32. állásfoglalás egészét meghaladottnak nyilvánítja és az érvénytelenség jogkövetkezményeinek rendezésével kapcsolatban e véleményével ad a bíróságok számára új iránymutatást.

2. A szerződés érvénytelensége azt jelenti, hogy az ilyen ügyletnek nincs kötelemkeletkeztető

hatálya, az ilyen szerződés joghatás kiváltására alkalmatlan. A Ptk. 198. § (1) bekezdés terminológiáját használva: az érvénytelen szerződés nem hoz létre kötelezettséget a szolgáltatás teljesítésére, illetve jogosultságot a szolgáltatás követelésére. Az érvénytelenség általános jogkövetkezménye tehát az, hogy az ilyen szerződéshez nem fűződhetnek a felek által célzott joghatások.

A Ptk. semmis és megtámadható szerződések között különböztet. Az érvénytelenség e két fő formája között az az alapvető különbség, hogy míg a megtámadható szerződések csak - a törvényben meghatározott határidőn belül, arra jogosult részéről történt - eredményes megtámadás következtében válnak ex tunc hatállyal érvénytelenné, addig a semmis szerződések ex tunc hatályú érvénytelensége - függetlenül attól, hogy erre hivatkozott-e valaki - a törvény erejénél fogva következik be: a semmisség megállapításához külön eljárásra nincs szükség. A bírói gyakorlat ezt mindig is akként értelmezte, hogy a semmisséget a bíróságnak hivatalból észlelnie kell. Míg azonban korábban a hivatalbóliség bírói gyakorlatban kialakult tartalma kiterjedt az érvénytelenség jogkövetkezményeinek a hivatalbóli alkalmazására is, addig az eljárási szabályok koncepcionális módosulásának (1999. évi CX. törvény) hatására megváltozott bírói gyakorlat az érvénytelenség hivatalból figyelembe vehető jogkövetkezményének már csak azt tekinti, hogy a bíróság nem adhat jogsegélyt a semmis szerződéssel elérni kívánt joghatás eléréséhez. Vagyis semmis szerződés esetén a bíróság hivatalból csak a semmisség megállapítására és az ilyen szerződésre alapítottan előterjesztett igény elutasítására szorítkozhat, illetve semmis szerződésnél egyedül az érvénytelenség általános jogkövetkezménye az, amelyre - ha törvény kivételt nem tesz - bárki határidő nélkül hivatkozhat. A megtámadható szerződés mindaddig érvényes, amíg azt az arra jogosult eredményesen meg nem támadta. Ebből következően a megtámadható szerződésnél az érvénytelenség általános jogkövetkezménye is csak eredményes megtámadás esetén alkalmazható.

Az érvénytelenség Ptk. 237. § szerinti további jogkövetkezményeit a bíróság semmisség esetén sem alkalmazhatja hivatalból, hanem mind semmisség, mind megtámadhatóság esetén e jogkövetkezmények alkalmazására csak az általános eljárásjogi szabályok szerint, vagyis csak a fél erre irányuló kérelme (keresete, viszontkeresete) alapján kerülhet sor.

Az érvénytelenség jogkövetkezményeként a szerződő felek jogviszonyának a bíróság általi rendezésére csak az elévülés illetve az elbirtoklás időbeli korlátai között kerülhet sor. A semmisségre való határidő nélküli hivatkozás tétele tehát, csak az érvénytelenség általános jogkövetkezményének az érvényesülésére vonatkozik, nem jelenti azonban a restitúciós, illetve elszámolási igények érvényesíthetőségének a határidő nélküliségét. Mind az elévülés, mind az elbirtoklás csak a fél kérelmére vehető figyelembe, hivatalból nem.

3. Az eredeti állapot helyreállítása csak dolog tulajdonának átruházására irányuló szerződések esetén lehetséges, amelyek eredetileg mindig reverzibilisek. Eredetileg is irreverzibilis szolgáltatások esetében az eredeti állapot helyreállítása fogalmilag kizárt. A dologszolgáltatások esetében azonban különböző okokból utóbb lehetetlenné válhat a dolog természetbeni visszaadása, vagyis utólagos irreverzibilitás következhet be (pl. a megvett dolgot továbbértékesítik, feldolgozzák, vagy az megsemmisül). A Ptk. eredetileg az eredeti állapot helyreállítása alatt csak a természetben történő in integrum restitúciót értette és az utólagos irreverzibilitás eseteit - a miniszteri indokolásból is megállapíthatóan - a határozathozatalig történő hatályossá nyilvánítás körébe tartozónak tekintette. Ettől az eredeti jogalkotói szándéktól tért el a Legfelsőbb Bíróság a PK 32. állásfoglalásban azzal, hogy lehetővé tette az eredeti állapot értékben történő helyreállítását. Mivel pénzben bármely szolgáltatás értéke kifejezhető, az eredeti állapot értékbeli helyreállításának a lehetősége gyakorlatilag azt jelentette, hogy dologszolgáltatás átruházására irányuló szerződéseknél mindig lehetséges az eredeti állapot helyreállítása, következésképpen ezeknél a szerződéseknél a hatályossá nyilvánítás jogintézménye nem alkalmazható. Ez által a PK 32. állásfoglalás gyakorlatilag az

eredetileg is irreverzibilis szerződésekre (használati kötelmek, tevékenységre irányuló szerződések) korlátozta a Ptk. 237. § (2) bekezdés szerinti határozathozatalig történő hatályossá nyilvánítás alkalmazhatóságát.

A bírói gyakorlat a PK 32. állásfoglalás alapján eddig alkalmazta az eredeti állapot értékben történő helyreállítását, ugyanakkor a gyakorlatban az is tapasztalható volt, hogy nem könnyű ezt az érvénytelenségi jogkövetkezményt elhatárolni a határozathozatalig történő hatályossá nyilvánítástól.

A Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiumának a megítélése szerint egyrészt az eredeti állapot értékben történő helyreállítása körében tapasztalható elhatárolási nehézségek, jogértelmezési bizonytalanságok kiküszöbölése érdekében, de még inkább azért, mert ez felel meg a jogintézmény dogmatikai lényegének az indokolt, ha a jövőben a hatályos Ptk. bírói gyakorlatában az a felfogás érvényesül, hogy az eredeti állapot helyreállítása csak természetben történhet. Ennek a felfogásbeli változásnak nincs jogszabályi akadálya, mert az eredeti állapot értékben történő helyreállításának a lehetősége eddig sem a Ptk. szövegéből következett, hanem csak a jelen véleménnyel meghaladottá nyilvánított PK 32. állásfoglalásnak az eredeti jogalkotói szándékkal és a jogintézmény dogmatikai lényegével összhangban nem álló felfogásán alapult. Az eredeti állapot helyreállítása jogintézményének alkalmazási előfeltétele ugyanis, hogy valamennyi teljesített dologszolgáltatás a visszakövetelés időpontjában is reverzibilis legyen. Meghaladottnak tekinthető a PK 32. állásfoglalásnak az a megoldása, amely az utólagosan irreverzibilissé vált dologszolgáltatás pénzbeli egyenértékét „visszajáró szolgáltatásnak” tekintette, és azt az eredeti állapot helyreállítása körébe vonta. Ha valamelyik fél a kapott dologszolgáltatást csak annak pénzbeli egyenértéke megfizetésével tudja visszaszolgáltatni, akkor az érvénytelenség jogkövetkezménye a felek jogviszonyában nem a Ptk. 237. § (1) bekezdés alapján, hanem a Ptk. 237. § (2) bekezdés szerinti határozathozatalig történő hatályossá nyilvánítás és az esetleg ellenszolgáltatás nélkül maradt szolgáltatás ellenértékének pénzbeli megtérítése útján vonható le.

4. A semmisségre való határidő nélküli hivatkozás tétele [Ptk. 234. § (1) bekezdés] alapján az érvénytelenségnek csak az az általános jogkövetkezménye érvényesül időbeli korlát nélkül, hogy nem lehet rá jogot alapítani, az érvénytelenség további jogkövetkezményei (Ptk. 237. §) azonban már csak az elévülés illetve elbirtoklás korlátai között vonhatóak le.

Az elévülés, illetve elbirtoklás igényérvényesítést gátló joghatása szempontjából alapvető kérdés a restitúciós igények jogi jellegének a megítélése. A bírói gyakorlatban uralkodó felfogás a jogi jelleget illetően aszerint különböztet a restitúciós igények között, hogy dologszolgáltatás, vagy pénzszolgáltatás visszatérítése iránti igényről van-e szó. Az eredeti állapot helyreállítása címén a reverzibilis dologszolgáltatásra vonatkozó visszatérítési igény dologi jogi igény [rei vindicatio: Ptk. 115. § (3) bekezdés], hiszen a szerződés érvénytelensége folytán a dologszolgáltatáson a másik fél nem szerezhette tulajdont. A dologi jogi igény harmadik személyekkel szemben is érvényesíthető (ingatlan esetében a törlési per korlátai között). Az érvénytelen szerződés alapján tartozatlanul fizetett pénzösszeg visszafizetésére irányuló igény viszont kötelmi igény, hiszen a pénzből nem ugyanazt, hanem ugyanannyit kell visszatéríteni.

Mindebből következően, ha dologszolgáltatás áll szemben pénzszolgáltatással, az egyes szolgáltatások visszakövetelésének időbeli lehetősége különböző, hiszen míg a kötelmi pénzkövetelés az általános öt éves elévülési idő alatt elévül, addig a tulajdoni igény nem évül el, hanem érvényesítésének csak a birtokban levő szerződő fél elbirtoklással történő tulajdonszerzése szab határt. A szembenálló igények eltérő jogi minősítéséből fakadó eltérő igényérvényesítési határidő folytán olyan ellentmondásos helyzet is kialakulhatna, hogy eredeti állapot helyreállítása során az egyik szolgáltatást még vissza lehet követelni, a másikat viszont már nem. Ilyen helyzet kialakulása nyilvánvalóan megengedhetetlen lenne.

Az eredeti állapot helyreállítása, mint az érvénytelenség egyik jogkövetkezménye anyagi jogi szempontból egységes jogintézmény. Az eredeti állapot helyreállításának a lényege, hogy az érvénytelen szerződés alapján kölcsönösen teljesített szolgáltatások esetén ez csak akkor valósul meg, ha a visszatérítés is kölcsönösen megtörténik. Ebből következően csak az a fél követelheti eredményesen a neki visszajáró szolgáltatást, aki a maga részéről is képes és kész az általa kapott szolgáltatás visszatérítésére. Ez tekintendő ugyanis a jóhiszeműség és tisztesség követelményének megfelelő joggyakorlásnak [Ptk. 4. § (1) bekezdés].

Az alól az elv alól, hogy az eredeti állapot helyreállítására csak egységesen, vagyis csak kölcsönösen, csak kétoldalúan kerülhet sor, vannak bizonyos kivételek, amikor a felperes korlátozott jogi érdekeltsége folytán csak „egyoldalúan” kerülhet sor az eredeti állapot helyreállítására. Ez a helyzet a hitelező által az 1991. évi XLIX. törvény (a továbbiakban: Cstv.) 40. §-a alapján, vagy az ügyész által az 1960. évi 11. törvényerejű rendelet 36/A. §-a alapján előterjesztett keresetknél, illetve általában minden olyan esetben, amikor a szerződő felek körén kívül álló harmadik személy felperes korlátozott jogi érdekeltsége folytán nincs mód a szerződő felek egymás közötti jogviszonyának a teljes körű rendezésére.

5. A Ptk. eredetileg az eredeti állapot helyreállítását tekintette az érvénytelenség alapvető és elsődleges jogkövetkezményének. Az 1977. évi IV. törvénnyel történt novelláris módosítás 1978. március 1-jével történt hatályba lépése óta a szerződés érvényessé nyilvánítását az eredeti állapot helyreállításával egyenrangú jogkövetkezményként fogalmazza meg. Erre utal a Ptk. 237. § (2) bekezdés második mondatában a „különösen” szóhasználat is, amely a felsorolást példálózó jellegűvé teszi. Olyan esetben, amikor elvileg mind az eredeti állapot helyreállítása, mind pedig a szerződés érvényessé nyilvánítása alkalmazható megoldás a bíróság mérlegelési jogkörébe tartozik, hogy az érvénytelenség melyik jogkövetkezményét választja. Sőt a bírói gyakorlat odáig is eljutott, hogy ha mindkét lehetőség alkalmazható, a bíróságnak azt kell elsősorban vizsgálnia, hogy van-e mód a szerződés érvényessé tételére és amennyiben ennek a jogi feltételei fennállnak, a szerződés hibáját orvosolja. Különösen az üzleti élet szerződéseinél lehet célszerűbb megoldás az, ha a bíróság az eredeti állapot helyreállítása helyett inkább arra törekszik, hogy az egyébként jól működő szerződést megszabadítsa az érvénytelenségi hibájától és érvényessé nyilvánítsa azt.

Annak mérlegelésénél, hogy a bíróság melyik jogkövetkezményt választja a Legfelsőbb Bíróság feltűnő értékaránytalanságra vonatkozó PK 267. állásfoglalásának II. pontjához fűzött indokolásában foglaltakat lehet analóg módon irányadónak tekinteni: „Annak eldöntésénél, hogy a bíróság melyik jogkövetkezményt alkalmazza, jelentősége van annak, hogy a felek a szerződést milyen mértékben teljesítették, a teljesítést követően mi lett a szolgáltatások sorsa, a szerződés folytán milyen változások következtek be a felek helyzetében, nem utolsósorban a felek perbeli nyilatkozatainak.” Ezeknek a szempontoknak a figyelembevételét hangsúlyozza az 1/2005. PJE határozat indokolásának III. 3. pontja is. Az érvényessé nyilvánítás a bíróság ex tunc hatályú konstitutív döntése. Az érvénytelenségi ok kiküszöbölése, orvoslása során a bíróság alakítóan nyúl bele a felek szerződésébe, lényegében módosíthatja azt (bár ez nem azonos a Ptk. 241. § szerinti bírói szerződésmódosítással). A bíróság beavatkozási lehetőségének korlátját jelentik az idézett mérlegelési szempontok, valamint a felek akarata, hiszen a fél szerződési akarata az érvényessé nyilvánítás során sem pótolható. Az érvénytelenségi ok kiküszöbölése voltaképpen a szerződés tartalmának a módosításával az érvénytelenségi ok miatt keletkezett érdeksérelem kiküszöbölését jelenti. A bírói gyakorlat az érvényessé nyilvánítás esetkörébe vonja az „érvényessé válás” (konvalidálódás) eseteit is, vagyis amikor az érvénytelenség oka magától hárul el (pl. a jogszabály időközben megváltozik, a felek megkapják a hiányzó hatósági jóváhagyást) vagy azt a felek maguk hárítják el (pl. a hiányzó alakiság pótlásával, a szerződés módosításával, vagy annak megerősítésével).

6. A Ptk. 237. § (2) bekezdés szerinti határozathozatalig történő hatályossá nyilvánítás jogintézménye olyan esetekben jelent alkalmas eszközt a bíróság számára a felek érvénytelen jogviszonyának a rendezésére, amikor az eredeti állapot nem állítható helyre és a szerződés érvényessé sem tehető, tehát az érvénytelenség egyik elsődleges jogkövetkezménye sem alkalmazható. Ilyen esetekben a bíróság a hatályossá nyilvánítással voltaképpen elismeri a bekövetkezett tényhelyzetet és ex nunc hatállyal a jövőre nézve rendezi a felek jogviszonyát, amennyiben rendelkezik az esetleg ellenszolgáltatás nélkül álló szolgáltatás ellenértékének az elszámolásáról. Erre akkor van szükség, ha a szerződés alapján az egyik fél már teljesített, az ellenszolgáltatás teljesítésére azonban még nem került sor. A pénzbeli megtérítésre ugyanis csak akkor kerülhet sor, ha ennek hiányában a fél jogalap nélkül gazdagodna, ami akkor áll fenn, ha a fél a saját szolgáltatását még nem (vagy csak részben) teljesítette, miközben a másik fél már teljesített. Ha a felek az érvénytelen szerződés alapján kölcsönösen teljesítettek és sem az eredeti állapot természetbeni helyreállítására, sem a szerződés érvényessé nyilvánítására nincs mód, akkor az érvénytelenség megállapításán túlmenően a bíróságnak nincs miről rendelkeznie, hiszen nincs ellenszolgáltatás nélkül álló szolgáltatás.

A Ptk. 237. § (2) bekezdésében szereplő „hatályossá nyilvánítás” egy sui generis fogalom, nem azonos a szerződés hatályosságának kötelmi jogban használt fogalmával, hiszen csak érvényes szerződés lehet hatályos.

A hatályossá nyilvánítás a bíróság konstitutív hatályú döntése, vagyis a bírói ítélet alapján fűződnek bizonyos joghatások az érvénytelen szerződéshez. A bíróság azonban nem biztosíthat olyan joghatásokat a szerződésnek mintha az érvényes volna. A szerződés hatályossá nyilvánítása nem eredményezhet olyan helyzetet, mint amilyen a szerződés érvényessé nyilvánítása esetén keletkezne. A hatályossá nyilvánítás alkalmazásával a bíróság nem kényszerítheti ki az érvénytelen szerződés teljesítését.

A hatályossá nyilvánítás jogintézményét a bíróságok viszonylag ritkán, elsősorban az eredetileg is irreverzibilis szolgáltatásokat tartalmazó szerződések (használati kötelmek, tevékenységre irányuló szerződések) esetén alkalmazzák. A jövőben azonban a 3) pontnál kifejtettekben következően utólagos irreverzibilitás esetén nem az eredeti állapot pénzbeli helyreállításával, hanem a hatályossá nyilvánítás és az ehhez többnyire kapcsolódó ex nunc hatályú elszámolás útján rendezendő a felek jogviszonya. Akkor is a hatályossá nyilvánítás az érvénytelenség alkalmazandó jogkövetkezménye, ha az eredeti állapot helyreállítása elvben lehetséges volna, az azonban valamilyen okból mégsem célszerű (pl. az valamelyik fél jogos érdekét sértené). Tipikusan ez a helyzet az 1/2005. PJE határozat alapjául szolgáló tényállás esetén, vagyis akkor, amikor a szerződés megkötése és az érvénytelenség jogkövetkezményeinek alkalmazása közötti viszonylag hosszabb idő alatt a kölcsönösen teljesített szolgáltatás és ellenszolgáltatás értéke között eredetileg fennállt egyensúly jelentős mértékben megbomlott.

7. Az érvénytelenség jogkövetkezményeinek a felek jogviszonyában kérelemre történő levonására akkor kerül sor, ha az érvénytelen szerződés alapján már teljesítés történt. Az érvénytelenség két elsődlegesen alkalmazandó egyenrangú jogkövetkezménye az eredeti állapot helyreállítása és a szerződés érvényessé nyilvánítása, ha pedig ezek egyike sem alkalmazható, akkor kerülhet sor a határozathozatalig történő hatályossá nyilvánításra. Az esetek egy részénél a bíróságnak gyakorlatilag nincs választási lehetősége az alkalmazható érvénytelenségi jogkövetkezményt illetően, mert az adott tényállásból (pl. utólagos irreverzibilitás bekövetkezte), a szerződés tárgyából (pl. dologszolgáltatásra, illetve tevékenység kifejtésére irányuló szerződés) vagy az érvénytelenségi ok jellegéből (pl. kiküszöbölhetetlen érvénytelenségi ok) az alkalmazható érvénytelenségi jogkövetkezmény egyértelműen következik. Ha azonban elvileg többféle jogkövetkezmény alkalmazására is lehetőség van (pl. feltűnő értékaránytalanság esetén), akkor a bíróságot - az 5.

pontban kifejtettek szerint - mérlegelési jog illeti meg. A bíróság e mérlegelés során nincs kötve a felek kereseti, illetve viszontkereseti kérelmeihez, hanem azoktól eltérő érvénytelenségi jogkövetkezmény alkalmazása mellett is dönthet (pl. ha a felperes feltűnő értékaránytalanság címén az eredeti állapot helyreállítását kéri, a bíróság dönthet úgy is, hogy a feltűnő értékaránytalanság kiküszöbölésével a szerződést érvényessé nyilvánítja). A bíróság mérlegelésének, a jogkövetkezmények közötti választási lehetőségének azonban van egy korlátja: nem alkalmazhat olyan jogkövetkezményt, amely ellen valamennyi fél tiltakozik. Ezt a korlátot a Ptk. tételes jogi szabállyal nem mondja ugyan ki, ez azonban egyenesen következik a polgári jogban vezérelvnek tekintendő magánautonómia minél szélesebb körű biztosításának a követelményéből.

8. A Ptk. eredetileg az eredeti állapot helyreállítását tekintette alapvető érvénytelenségi jogkövetkezménynek, ami egy dologi jogias szemléletű felfogás, hiszen a restitúciós igények alapvetően tulajdoni természetűek abból kiindulva, hogy a felek között nincs érvényes kötelmi jogi jogviszony, az érvénytelen szerződés nem eredményez tulajdonváltást a teljesített szolgáltatásokban. Ezzel szembe állítható az érvénytelenség jogkövetkezményei rendezésének egy olyan felfogása, amely a jogalap nélküli gazdagodás elvét veszi alapul, hiszen érvényes szerződéses jogcím hiányában a jogalap nélküli gazdagodás az a szubszidiárius kötelmi jogi jogcím, amely alapján az érvénytelenség jogkövetkezményei rendezhetőek, mindazokban az esetekben, ahol dologi jogi rendezésre (restitúcióra) nincs lehetőség. Az alapgondolat az, hogy a felek jogviszonyát a bíróság a „végigható szinallagma” követelménye alapján rendezze. Az érvénytelenség jogkövetkezményei levonásánál a bíróságnak ismételten meg kell teremtenie a felek szolgáltatásainak és ellenszolgáltatásainak azt az egyensúlyát, amely a szerződéskötéskor is fennállt. A bíróságnak arra kell törekednie, hogy az érvénytelenség jogkövetkezményeinek rendezése során egyik fél se kerüljön a másikkal szemben aránytalanul kedvezőbb, illetve méltánytalanul súlyosabb vagyoni helyzetbe, más szóval meg kell akadályozni bármelyik fél jogalap nélküli gazdagodását.

A Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiumának álláspontja szerint a Ptk. tételes jogi szabályai nem képezik akadályát annak, hogy a bírói gyakorlat a jövőben a jogalap nélküli gazdagodás elvére támaszkodva ítélje meg az érvénytelenség jogkövetkezményeit. Ebből következően az eredeti állapot helyreállítása nem azt jelenti, hogy a teljesített szolgáltatások „egy az egyben” kerülnek visszatérítésre, hanem azt, hogy az eredeti állapot helyreállítása során érvényesülnie kell annak az elvnek, hogy az eredetileg fennállt értékegyensúly fennmaradjon, hogy egyik fél részéről se következessen be jogalap nélküli gazdagodás. Ezt az elvet kell érvényesíteni az érvényessé nyilvánítás, illetve a hatályossá nyilvánítás során is az esetleg ellenszolgáltatás nélkül maradt szolgáltatás ellenértékének a pénzbeli megtérítésekor. A bíróságnak a jogviszony rendezése során tehát arra kell törekednie, hogy a már teljesített szolgáltatással egyenértékű ellenszolgáltatást rendeljen el. Az elszámolás során a bíróságnak figyelemmel kell lennie arra, hogy egyik fél se kerüljön kedvezőbb helyzetbe annál, mintha eleve érvényes szerződést kötött volna.

9. A PK 32. állásfoglalás az eredeti állapot helyreállítása körébe tartozónak tekintette a kamat és a használati díj elszámolását és mivel ez a jogkövetkezmény ex tunc hatályú, abból indult ki, hogy a szolgáltatások visszatérítése már a teljesítés időpontjától esedékessé vált, tehát a visszaadásra köteles fél ettől kezdve késedelembe van. A pénzszolgáltatás után ezért a kifizetéstől számított késedelmi kamat jár, míg az ingatlan után a szokásos bért (haszonbért) egyéb vagyontárgy birtoklásáért pedig az eset körülményeinek megfelelő használati díjat kell elszámolni a birtoklás teljes időtartamára. A PK 32. állásfoglalásnak a kamattal és használati díjjal kapcsolatos ezen álláspontja több szempontból sem tartható, ezért azt már a civilisztikai kollégiumvezetők 2005. évi értekezlete is meghaladottnak minősítette. A kamat, illetve a használati díj - helyes dogmatikai felfogás mellett - nem részei az érvénytelen szerződés alapján visszatérítendő pénz-, illetve dologszolgáltatásnak, hanem ezek az eredeti állapot helyreállítása körén kívül eső olyan járulékos

igények, amelyek a visszatérítendő pénz-, illetve dologszolgáltatás adott időtartamon keresztül történt birtoklásán és használatán, mint többlettényállási elem alapulnak.

A használati díj a teljesített dologszolgáltatás másik fél által - a szerződés érvénytelensége folytán jogalap nélkül - történő birtoklásának és használatának az ellenértéke, a kamat pedig ilyen értelemben szintén nem más, mint a visszajáró pénzzolgáltatás „használati díja”. Nem késedelmi kamatról, hanem ún. egyenértéki kamatról van tehát szó. A kamat és a használati díj - mint a teljesített pénz illetve dologszolgáltatás használatának ellenértéke - dogmatikai alapja tehát nem a késedelem (mint ahogy azt a PK 32. állásfoglalás felfogja), hanem a jogalap nélküli birtoklás: az érvénytelen szerződés alapján történt teljesítés következtében a fél jogalap nélkül birtokolja és használja a másik fél szolgáltatását. Elszámolásuk dogmatikai alapja pedig a jogalap nélküli gazdagodás: a fél a szerződés érvénytelensége folytán jogalap nélkül birtokolt és használt szolgáltatás hasznával jogalap nélkül gazdagodna.

10. Az előző pontban kifejtettekből következően az érvénytelen szerződés alapján a másik fél által teljesített szolgáltatást birtokló és használó fél jogi helyzetére a jogalap nélküli birtoklás szabályait kell megfelelően alkalmazni [Ptk. 363. § (1) bekezdése alapján alkalmazandó Ptk. 195. §]. A jogalap nélküli birtoklás szabályai jóhiszemű és rosszhiszemű birtoklás között különböztetnek. E szabályoknak a kamat és használati díj iránti igényekre vonatkozó „megfelelő” alkalmazásánál figyelemmel kell lenni arra, hogy a Ptk. 195. § rendelkezései arra az esetre irányadóak, amikor csak az egyik fél birtokolja jogalap nélkül a másik szolgáltatását, ezzel szemben az érvénytelenségi perben az eredeti állapot helyreállítása során mindkét fél jogalap nélküli birtokosnak minősül a másik fél szolgáltatása tekintetében. A szerződés érvénytelenségéről a bíróság dönt, így az egymás egyenértékű szolgáltatásait kölcsönösen használó felek a jogvita eldöntéséig - az érvénytelenség okától függetlenül - jóhiszemű jogalap nélküli birtokosoknak tekintendők. Ebből következően a felek a jogerős bírósági döntéssel előírt egyidejű visszaszolgáltatási kötelezettségük időpontjáig, vagyis a teljesítési határidő lejártáig a kölcsönösen birtokolt szolgáltatások hasznával egymással szemben nem kötelesek elszámolni. Ez a tétel a jogi értelemben véve egyenértékű szolgáltatások kölcsönös használata esetére vonatkozik. Ha azonban az érvénytelenség oka éppen az egyenértékűség hiányában áll (uzsora, szolgáltatás és ellenszolgáltatás feltűnő értékaránytalansága) vagy az érvénytelen szerződés ingyenes, akkor a szolgáltatások kölcsönös használata nem kompenzálja egymást.

A másik fél szolgáltatását egyoldalúan használó fél tudja, hogy ő maga még nem teljesítette a saját szolgáltatását, ezért az ő jogi helyzete a rosszhiszemű jogalap nélküli birtokoséval analóg és ezért ő a másik fél kérelmére a Ptk. 195. § (3) bekezdés értelmében kamat illetve használati díj megfizetésére köteles.

* Az 1/2014. PJE határozat szerint a Kúria Polgári Kollégiuma a vélemény 10. pontját az új Ptk. alkalmazása körében is megfelelően irányadónak tekinti; a vélemény 2-5. és 7-9. pontjait az új Ptk.-ba beépültek tekintette, és ez okból, a vélemény 6. pontját az új Ptk. eltérő rendelkezése miatt nem tartotta irányadónak.